

Ar žlunga “sociologinis metodas”*

Emilis Durkheimas “Sociologinio metodo taisyklėse” [15] reikalauja “socialinius reiškinius” laikyti “daiktais”. Jie turėtų būti traktuojami “atskirai nuo subjektų, kurie juos išsąmonina” [15, 125]. Objektivus “sociologinių faktų” tyrimas esąs galimas tik tiek, kiek jie atsiskyrė nuo individualių veiksmų, siekių ir manifestacijų [15, 138/139]. Tik tokiu atveju sociologijos objektas įgyja tą stabilumą, kuris yra būtinas perspektyviam ir žengiančiam pirmyn mokslui [15, 140]. Jo objekto stabilumo pagrindą esą galima atrasti tik “visuomenėje”, o tiksliau – struktūrinėje jos narių tvarkoje bei socialinės kontrolės veiksmingume: “visų bent kiek reikšmingesnių socialinių procesų ištakų reikia ieškoti *vidinės socialinės aplinkos konstitucijoje*” ([15, 195]; mano kursyvas. – H.E.). Šiuo požiūriu, sociologijos objektas ir raktas socialiniams reiškiniams aiškinti glūdi struktūrose bei aplinkose, kurios tarsi kokios liejiminės formos yra savita, nekonvencinė realybė individų veiklos atžvilgiu [15, 126].

Kaip žinoma, Durkheimo “Taisyklės” pirmą kartą pasirodė 1895 (vokiškas vertimas 1908). 1976 m. Anthony Giddensas išleido “Naujas sociologinio metodo taisyklės” [20]. Taisyklė A-vienas skelbia: “sociologijai rūpi *ne* jau “esamas” objektų universalumas, bet toks, kurį konstituoja ar kuria *aktyvūs subjektų veiksmai*” ([20, 160]; mano kursyvas. – H.E.). Ir toliau: “visuomenės produkciją ir reprodukciją reikia traktuoti kaip kvalifikuotą jos narių aktyvumą” [20, 160]. Žinoma, tiesa yra ir tai, kad subjektai yra lokalizuoti istorijoje ir negali laisvai pasirinkti savo veiklos sąlygų. Tačiau struktūras reikia (tai skelbia taisyklė B-du) “konceptualizuoti ne kaip žmogaus aktyvumo ribas, bet kaip jo galimybes

sąlygas” [20, 161]. Sociologiniam metodui tai reiškia: analizuojant procesą, kuriame veikėjai savo veikla – dažniausiai patys to nesiekdami – nuolatos aktyviai reprodukuoja ir naujai kuria juos supančias struktūras, reikia aiškiai atsižvelgti į subjektyvią veikėjų savijautą, jų sugebėjimus, žinių struktūras ir simbolinius pasaulius.

Aiškiai matyti, kad Giddensas išsižada Durkheimo programos. Tai yra atsisakymas tos struktūrų sistemų, normų ir vaidmenų sociologijos, kuri nuo struktūrinio funkcionalizmo klestėjimo laikų dominavo mūsų profesijoje (ir ligi šiol yra būdinga sociologijos vadovėliams bei jos savimonei). Jis išsižada ir empirinio-analitinio šios sampratos varianto: kintamųjų sociologijos, kuri remiasi prielaida, kad žmogiškąją veiklą lemia empiriškai aptinkamos vienareikšmės ir stabilios veikėjų priklausomybės, socializacijos potyriai ir socialinė kontrolė tipiškose interesų konsteliacijose bei aplinkose, kaip jas aprašo “standartinė demografija”.

Ar Giddenso pažiūros griaua sociologijos pamatus (taip turėtų atrodyti Durkheimo tradicijos požiūriu)? Ar Giddenso “naujos taisyklės” tėra dar vienas sociologijoje niekaip nesibaigiančios metodologinės painiavos variantas? Ar tai tėra metodologinių ginčų, kuriuos humanitarinių “idealistinių” ar “hermeneutinių” pažiūrų atstovai nuolat įplieskia socialinės realybės ir kitais klausimais?

Čia ginsiu kitokią tezę: “senųjų” sociologinio metodo taisyklių išsižadėjimas (jų atsisako ne vien Giddensas, bet ir kiti autoriai: žr. apie tai žemiau) nėra atsitiktinis įvykis ir nėra vien tik humanitarinio metodologinio dualizmo sociologijoje ariergardinis mūšis. Jis greičiausiai išreiškia tam tikras “meto-

H. Esseris (g. 1943) yra Manheimo universiteto Socialinių mokslų fakulteto sociologijos ir mokslo teorijos profesorius. Pagrindiniai veikalai: “Apklausiamųjų elgesio socialiniai reguliarumai” (1975), “Mokslo teorija”, 2 t. (su K. Klenovitsu ir H. Zehnpfennigu, 1977), “Migracijos sociologijos aspektai” (1980), “Kasdienė veikla ir supratimas” (1991), “Sociologija. Bendrieji pagrindai” (1993), “Sociologija. Specialieji pagrindai” (1997) ir kt.

* Versta iš: Esser H. Verfällt die “soziologische Methode”? In: Die Modernisierung moderner Gesellschaften: Verhandlungen des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt am Main 1990. Hrsg. im Auftr. der Deutschen Gesellschaft für Soziologie von Wolfgang Zapf. Frankfurt a. M.; New York: Campus Verlag, 1991.

dologines socialinės diferenciacijos pasekmes" [17], kurių nevalia ignoruoti. Kartu jis plaukia iš tam tikrų (Vakarų) visuomenių sisteminių pokyčių, kurie įvyko per 80 metų tarp Durkheimio taisyklių ir Giddenso "naujų taisyklių" pasirodymo.

Ši hipotezė gali toliau pasiremti vadinamąja individualizacijos teze, kaip ją suformulavo Ulrichas Beckas [3]. Trumpai kalbant, individualizacijos teze skelbia, kad tolimesnės visuomenės modernizacijos eigoje veikėjų priklausomybės tam tikroms kategorijoms (pvz., luomui ar klasei) vis stipriau susikryžiuoja, destabilizuojasi, o kartu jų sisteminis poveikis veiklai darosi vis lakesnis ir neapibrėžtesnis. Kitaip sakant: vis mažiau vienareikšmiškų sociologinių faktų, kurie kaip išorinė prievarta tiesiogiai lemtų veikėjų veiksmus.

Šiame straipsnyje bandoma parodyti, kad kai kurios pastarųjų metų teorinės ir metodologinės naujovės sociologijoje iš tikrųjų darosi daug suprantamesnės, jeigu bent jau pagrindinę individualizacijos tezės tendenciją laikome teisinga. Pagrindinis argumentas: kai sociologiniai faktai (kaip *empirinis* faktas) pranyksta, "senosios" sociologinio metodo taisyklės iš tikrųjų vis labiau nustoja būti įtikinamos, o suprantamesnės darosi "naujosios taisyklės", kurios – tai yra hipotezė – tik reaguoja į didėjančią individualizaciją ir subjektyvizaciją funkcionaliai diferencijuotose visuomenėse.

Kartu galima iš principo pritarti Giddenso argumentams ir metodologinėms išvadoms. Bet lieka svarbus skirtumas: priešingai "Naujųjų taisyklių" pasiūlymui, sistemingai atsižvelgdami į socialinių procesų konstituciją kaip subjektyviai prasmingos veikėjų veiklos pasekmę, *neatsisakome* nomologiškai aiškinančio požiūrio. Dalį savo taisyklių Durkheimas suformulavo, būdamas įsitikinęs, kad sociologija turi būti sistemingai *aiškinantis* mokslas ir kad tam yra būtini tam tikri stabilūs dėsningumai (kurių pagrindas – sociologiniai faktai). Sugriuvus tokių faktų socialiniams pamatams, (taip pat) ir sociologija turi atsižvelgti į individualizaciją ir subjektyvizaciją. Tačiau tokia sociologinio metodo taisyklių subjektyvizacija ir individualizacija leidžia ir toliau siekti realizuoti iš principo *nomologinį* socialinių procesų aiškinimą. Kitais žodžiais: "hermeneutinis" sociologinio metodo posūkis, kuris tikriausiai yra teisėtai propaguojamas, yra suderinamas su nomologiškai aiškinančio sociologijos metodo išsaugojimu. Į didėjančių socialinių santykių nestabilumą sociologija neturi reaguoti "nestabiliomis" teorijomis.

1. Problema

Teoriniu požiūriu, individualizacijos tezė formuluoja jau tikrai nenaują įtarimą, kad triukšmingai reklamuotų grynų "sociologinių dėsnių" nėra (ir negali būti), nes šie "dėsniai" tėra tik tam tikrų specifinių (istoriškai reliatyvių) ribinių sąlygų pastovumo matoma pasekmė. Pakitus ribinėms sąlygoms, savo tariamai geležinį pobūdį praranda ir šie dėsniai (žr. apie tai jau [34, 98] ir toliau; pastaruoju metu: [9]).

Taigi Beckas buvo nuoseklus, kai drauge su individualizacijos teze suformulavo klausimą, ar sociologijai, kaip savarankiškai disciplinai su specifiku objektu, neatėjo ankstyvas galas [3, 130, 139]. Iš tikrųjų: įtarimas, kad (analitiškai orientuotai) sociologijai atėjo galas, randa dirvą, kuri yra gerai paruošta kitu atžvilgiu. Argi Thomas Kuhnas kai ką kai kur nuramindamas neįtikino, kad mokslo raida bet kuriuo atveju nepaklūsta puritoniškoms "tyrimo logikos" taisyklėms? Argi sociologijos pabaigos tezė puikiai niderina su Feyerabendo reikalavimais pagaliau atmesti mokslinio racionalumo sąvoką? Argi šiam atvejui netinka požiūris, kad pagaliau pasiektas tas momentas, kai ir paskutinis "pozityvistas" turi suvokti, kad socialinė tikrovė yra pernelyg sudėtinga, unikali ir daugiopa vilčiai, kad čia kažką galime nuveikti analitiniais metodais? Ir argi visa tai neparodo, kad šiandieninės *New Age** sociologijos (konstruktyvizmui, angažuotam tyrimui ir kai kuriems "sistemų teorijos" variantams) yra pačios tinkamiausios? Taigi individualizacijos tezė yra papildomas argumentas, palankus toms tendencijoms, kurias sociologijoje galima išvelgti jau keleri metai: atsisakoma dedukciškai sistemingos teorijų darybos, pereinama prie indukcinio kokybinio aprašymo. Galima spėti, kad iš čia ir kyla bent dalis individualizacijos tezės įtikinančios galios: ji kur kas stipriau pagrindžia plintančius įtarimus apie "ribotą metodologinių taisyklių naudą" (plg. [32]), negu tai pajęgtų padaryti abstraktūs metodologiniai išvedžiojimai.

Tačiau individualizacijos tezė nėra visiškai neįtikima ir griežtai analitiškai orientuotu požiūriu: argi įprastiniai empirinio socialinio tyrimo kintamųjų ryšių modeliai nuo pat pradžių nebuvo labai nepatenkinami (tiek tokiuose modeliuose paaiškinamo variacijos dydžio, tiek jų teorinio statuso požiūriu)? Argi nenuostabu, kad grynai sociologinių dėsnių paieškos ligi šiol liko nesėkmingos? Tai galima parodyti paprastu klausimu: kokius gi šios rūšies dėsnius sociologija atrado? Argi nenuostabu, kad sociolo-

* H. Esseris toliau jo įvardintas socialines teorijas polemiskai gretina su kvazireliginiais kultais bei parapsichologinėmis sektomis, skelbiančiomis "naujos eros" artėjimą žmonių dvasinio atsinaujinimo pagrindu. – Vert. pastaba.

ginės makroteorijos ligi šiol liko labai neišsamios? Argi socialinė tikrovė tikrai stipriai nesipriešina kauzalistiniams ir objektyvistiniams metodams? Argi stebimiems procesams sudėtingos tarpusavio priklausomybės ir fluktuacijos tikrai nėra būdingos labiau už statiškas priklausomybes, izoliuotus veiksmus arba paprastus faktorius ar “kintamuosius”?

Iš kitos pusės, džiaugsmas dėl sociologijos galo, kurio priežastis – jos objekto destabilizacija, negali būti tyras: tai, kad įprastos teorinės sąvokos prarado aiškinamąją galią, reikštų ir tai, kad sociologija niekam nebetinka, o galiausiai – pavoju jos visuomenei legitimacijai. Praktika, pakeitimai, “intervencija ir prevencija” tam tikrose pritaikymo srityse yra galima (kaip planuojama veikla) tik remiantis turinčiomis aiškinamąją galią ir empiriškai patvirtintomis hipotezėmis, kurioms būdingas pakankamas vidinis ir išorinis validumas.

Tad iškyla toks klausimas: ar socialinės individualizacijos augimas (šio fakto čia neproblemsime) tikrai reiškia (bendrosios ir taikomosios) sociologijos pabaigą? O gal socialinė individualizacija yra galutinė ir neignoruošana proga pastatyti sociologiją ant tų metodologinių ir teorinių pamatų, kurių jai, kaip aiškinančiam ir praktiškai reikšmingam mokslui, reikėjo visada, nors jie dėl tam tikrų aplinkybių jai ligi šiol negalėjo būti užtikrinti?

2. Kodėl problema ligi šiol liko nepastebėta

Tezė, kuri toliau turi būti smulkiau pagrįsta, skamba taip: sociologija, kuriai adresuota individualizacijos tezė (ir Durkheimio taisyklės), nebuvo tikra “aiškinančioji” sociologija. Bet šis trūkumas ligi šiol neturėjo ypatingų pasekmių. Jis pasidarė pastebimas tik tada, kai dėl tam tikrų *socialinių* procesų ėmė nykti tam tikri esminiai tradicinių sociologinės analizės formų turiningumo pagrindai.

Pagrindinis klasikinės sociologijos principas reikalauja struktūras aiškinti tik struktūromis. Tokiu atveju iš aiškinimo metodologijos tiesiogiai kyla problema: kas turi būti tokio struktūrinio aiškinimo nomologinis branduolys? Aš teigiu, kad tokio branduolio egzistavimo regimybė tam tikrose sociologijos srityse kurį laiką galėjo egzistuoti todėl, kad tam tikrus “struktūrinius” reguliarumus bent jau apytiksliai buvo galima empiriškai stebėti – pvz., kovariacijas tarp klasinės priklausomybės ir politinės orientacijos, religinės struktūros ir savižudybių dažnių, socialinės diferenciacijos ir šeimos formos.

Individualizacijos tezė teigia, kad tokių reguliarumų *substancinis* pagrindas yra akivaizdus: viena vertus, tai aiški *interesų diferenciacija*, kurią galima apibūdinti vienareikšmiškais kategorijomis (pvz., “socialinė klasė”). Kita vertus, tai tokia pat aiški *aplinkų (Milieu) diferenciacija*, kurią konceptualiai galima buvo apibendrinti “luomo” kategorija. Istoriskai laikina, bet ligi šiol kaip tokia nepastebėta “laiminga aplinkybė” buvo tai, kad interesų diferenciacijos ir aplinkų diferenciacijos palyginti stabiliai, ekskluzyviai ir tiksliai *kovarijavo*. Iš šios kovariacijos plaukė kitos koreliacijos, kurios įgalino plėtoti sociologiją kaip savotišką kategorijų teoriją ir išskirti joje tam tikras sritis (kaip brūkšnelines sociologijas*), kuriose buvo galima ieškoti ir stabilium pavidalu atrasti specialias kategorijas, sąvokas ir dalines kovariacijas (pavyzdžiu gali būti partinės struktūros sąvoka, orientuota į socialines aplinkas ir lūžius bei nusakanti rinkėjų elgesį ilgalaikių socialinių pakeitimų fone; žr., pvz., [27]).

Kodėl ilgą laiką ši procedūra buvo palyginti sėkminga? Galima spėti, kad interesų ir aplinkų diferenciacijos kovariacija tapo galimybės sąlyga *implicitiškai* aiškinančiai teorijai, kuri iš esmės siekė kur kas toliau, negu tai būtų leidusios įprastinės (pvz., klasės ir luomo) kategorijos: klasių santykiai reišė, pvz., vienareikšmiškus ir išimtinis veiklos motyvus (kurie tam tikromis aplinkybėmis užaštrinami organizaciškai bei instituciškai), taip pat tam tikrus žinojimo tipus, kasdienes teorijas bei pasaulio interpretacijas. Aplinkų diferenciacija lėmė, kad (plaukiantys iš interesų) motyvų ir žinių skirtumai būtų dar labiau pagilinti kasdienybės sąlygomis ir kartu pasidarytų labai reikšmingi veiklai. Ir tada klasinė bei luominė diferenciacija tampa tomis “liejimo formomis”, kurias Durkheimas laikė sociologijos, kaip mokslinės disciplinos, pagrindu.

Tad išryškėja teorinis klasikinės sociologijos kategorijų ir sąvokų fonas: tai konceptualinė skirtumų tam tikromis struktūriškai stabiliumis veikėjų kolektyvų veiklos sąlygomis kategorizacija. Ji buvo savaimė suprantama tam tikromis istorinėmis sąlygomis ir pati savaimė neturėjo didelių implikacijų. Savo ruožtu, individualizacijos tezė teigia, kad šių veikėjų veiklos sąlygų stabilumas ir išimtinumas vis labiau ir labiau nyksta. Iš pateiktos teorinės eksplikacijos galima prognozuoti, kad veikėjų veiklos numatymai, išvesti iš įprastinių kategorizacijų, turi vis mažiau šansų pasitvirtinti empiriškai. Tai, kas iš pradžių atrodo kaip ligi šiol nepastebėtas laimingas

* Bindestrich-Soziologie (vok.). Kalbama apie sporto, medicinos, miesto ir t.t. sociologijas, kurių pavadinimai vokiečių kalboje gali būti sudaryti brūkšneliu sujungus du daiktavardžius: dalykinės srities vardą ir žodį “sociologija”. – Vert. pastaba.

sutapimas, šiame fone pasirodo esąs gilus, dabar išaiškėjantis trūkumas: kadangi struktūrinės (interesų ir aplinkų) segmentacijos sąlygomis nebuvo jokio reikalo permąstyti specifines teorinių sąvokų galiojimo sąlygas ir siekti tikrai teorinių aiškinimų, šitų implicitiškų galiojimo sąlygų išnykimas užklupo struktūralistiškai orientuotą sociologiją beveik nepasirengusią. Becko klausimas, ar neskamba sociologijos mirties varpas, šiame fone yra ne vien dar vienas jo sugebėjimo formuluoti perlas.

3. Ankstesni požymiai ir reakcijos

Ir anksčiau buvo daug požymių ir reakcijų, kurios rodo, kad individualizacijos tezės padariniai sociologinei teorijai ir tyrimui nebuvo pastebėti tik dabar. Ir iki Giddenso buvo diskutuojama, kad struktūros egzistuoja ir veikia ne vien "objektyviai", kad nėra nepriklausomų nuo individų "geležinių dėsnų" bei "autodinamiškų", kad institucijos yra – dažniausiai neplanuotas – tikslingai veikiančių subjektų veiklos rezultatas ir t.t. Verta pasakyti, kad pastaraisiais metais aiškiai sustiprėjo sociologijos tendencijos orientuotis į veikėją bei subjektyvizuotis ir kad pasakymų už sociologinės teorijos referencinio ryšio su veikėju sustiprinimą galima kartais aptikti ir sistemų teorijos šalininkų argumentuose (plg., pvz., [35; 36]).

Tokių požymių ir reakcijų galima aptikti visiškai skirtinguose lygmenyse. Bendrosios sociologinės teorijos kontekste galima pastebėti, kad aiškiai atsakoma teorijų darybos strategijų, pagrįstų tipologijomis ir klasifikacijomis. Pastangos reanimuoti sociologinį funkcionalizmą (pvz., Parsonso AGIL schemos pavidalu) negali išsklaidyti įspūdžio, kad tai tėra tik keli nauji ariergardiniai jo atsitraukimo mūšiai (plg. [1; 2]). Vis labiau atsakoma "senosios" sistemų ir diferenciacijos teorijos sąvokų, kurios bet kuriuo atveju suponavo tam tikrą visos visuomenės posistemų atskiriamumą, suskaičiuojamumą ir stabilumą (plg. [31]). O klasikinę makrosociologiją – ir durkheimiškosios, ir marksistinės atmainos pavidalu – šiandien dar galima (jeigu iš viso galima) sutikti tik sociologijos įvado paskaitose, sociologijos istorijos darbuose, bet ne šiuo metu vykstančiuose teoriniuose ir empiriniuose tyrimuose.

Šią klasikinių makrosociologinių sąvokų (joms taip pat priklauso "vaidmuo", "norma", "vertybės", "posistemė" ir t.t.) eroziją ne paskutinėje eilėje pagreitino tai, kad darėsi vis akivaizdžiau ir akivaizdžiau, jog klasikinėje sociologijoje nuolat minimi socialinių struktūrų stabilizacijos ir integracijos mechanizmai – socializacija, socialinė kontrolė,

cirkuliacija ir cirkuliacijos priemonės, legitimiškumas ir t.t. – iš esmės implikavo socialinių procesų aiškinimo branduolį, kuris buvo daug bendresnis už tai, kas tiesiogiai buvo matyti jos sąvokose. Klasikinės sociologijos sąvokos orientavosi į visuomenines sąlygas, kurioms aprašyti geriau tiko struktūrinės segmentacijos, o ne funkcinės diferenciacijos sąvokos (beje, pvz., Parsonso skirtingų sistemos lygmenų kontrolinė hierarchija buvo paskutinis, pernelyg ryškus bandymas pritaikyti hierarchiškai segmentuotos "senosios Europos" struktūros modelį "modernioms" visuomenėms). Tiesa, tam tikri reiškiniai ir procesai, tipiški būdingi "individualizuotoms" visuomenėms, dar galėjo būti konceptualiai apibūdinti šioje perspektyvoje: "interpenetracija" buvo pavadintas faktas, kai skirtingos posistemės įsiskverbia viena į kitą; kibernetinė savireguliacija, kuri iš esmės yra labai nesociologiškas požiūris, buvo pritaikyta aiškinti visuomenės integracijai, išsiverčiant be nuorodų į vertybių sistemą ar kažką panašaus; sistemos ir gyvenimo pasaulio perskyra buvo panaudota išreikšti faktui, kad makrosociologinių imperatyvų neįmanoma mąstyti nepriklausomai nuo tam tikrų sąlygų mikrolygmenyje. Trumpai: klasikinėje makrosociologijoje, įskaitant sistemų ir "kritinę" teorijas, kaip jos variantus, išryškėjo visi degeneruojančios tyrimų programos požymiai.

Ryškiausias šių tradicinės makrosociologijos ir su ja susijusių brūkšnelinių sociologijų problemų simptomas yra pastarojo metodo palanki konjunkтура įvesti naujus terminus reiškiniams, kuriems nebetinka klasikinės kategorijos. Tikriausiai neatsitiktinai Eliaso įvesto figūracijos ir proceso sociologijos sąvokos (plg. [16]) susilaukė platesnio rezonanso tik po klasikinių struktūrinio funkcionalizmo krypčių žlugimo. Jau palyginti anksti Luhmannas ([29, 27] ir toliau) visai kitaip nei Parsonsas aiškino visuomenės stabilumą: politinę sistemą stabilizuoja ne (tegul ir labai abstrakti) moralė, bet (visai "amoraliai") formalių procedūrų eiga, kuri gali užtikrinti tik konfliktų slopinimą, lojalumą ir interesų susikryžminimą ir nepasitenkinimo dispersiją. Naujesnioji Luhmanno socialinių sistemų teorijos versija [30] nuosekliai tęsia šią argumentaciją, neįvardindama jokių struktūrinių faktorių ir viską išvesdama iš tam tikro "autopoetinio" vystymosi. Lygiai taip pat ne visai atsitiktinis turėtų būti paskutiniu metu sustiprėjęs dėmesys sinergetikos sąvokoms, kurias fizika sukūrė kai kuriems kitais būdais nepaaiškinamiems agregavimo reiškiniams aiškinti (plg. [42]). Jas perima ir kai kurie sociologai, bandydami (ne visada adekvačiai) pritaikyti kai kuriems reiškiniams (kritiką žr. [13]). Ne pa-

skutiniu požymiu, kad tradicinės “statiškos” ir “atomistinės” sąvokos netinka svarbiems ir įdomiems sociologiniams eksplanandams analizuoti, galėtų būti pastaruoju metu sustiprėjusi orientacija į “socialinių darinių” dinamiką ir tinklinį sąryšį (tinklų analizėje, lošimų teorijoje ir procesų aiškinimuose).

Šioje vietoje reikia paminėti dvi ankstyvas reakcijas į tam tikrus klasikinės struktūrinės sociologijos trūkumus (jos abi buvo labai veiksmingos): Homanso kritiką anksčiau viešpatavusios struktūrinio funkcionalizmo paradigmos adresu, taip pat Blumerio (vėliau – Wilsono) kritiką, nukreiptą prieš vadinamąją normatyvinę paradigmą. Čionai priklauso ligi šiol veiksmingi pasisakymai už interpretacinę sociologiją, į kuriuos orientuojasi ir Giddensas (plg. [6; 43]).

Abiejų krypčių išeities taškai buvo labai skirtingi, nors fonas tikriausiai buvo tas pats. Homansas struktūriniame funkcionalizme visų pirma pasigedo aiškinamosios galios. Blumeris primygtinai pabrėžė, jog visos struktūros, kad ir kokios stabilios jos atrodytų, galiausiai yra situacijas interpretuojančių veikėjų veiklos rezultatas. Homansas ieško eksplanacinio branduolio makrosociologinių faktų aiškinimui ir jį randa tam tikrose elgesio teorijos prielaidose, kurios, jo įsitikinimu, yra visos veiklos pagrindas. Subjektyvindamas socialines struktūras Blumeris nurodo, kad visos jos turi simbolinius tarpininkus, o neva visiškai stabilios ir objektyvios situacijos yra ištiesai procesualios (plg. taip pat [11]). *Bendras abiejų* teorinių orientacijų branduolys yra bandymas interpretuoti, suprasti ir galiausiai paaiškinti makrosociologinius eksplanandus kaip (galų gale) *veikėjų* veiklos rezultatus.

Tai, kad abi (palyginti ankstyvos) reakcijos neliko visai be atgarsio, tikriausiai galima paaiškinti tuo, kad jų keliami argumentai taip pat visada jau buvo sociologinės klasikos dalis, tiktai kitos, nestruktūralinės. Kita vertus, jos liko marginalinėje padėtyje, o tai visų pirma galima paaiškinti tuo, kad abi orientacijos – biheavioristinė ir interakcionistinė sociologija – nepakankamai dėmesio skyrė ypatingoms mikroprocesų agregavimo į makrofenomenus prielaidoms (žr. taip pat 6 skirsnį).

4. (Naujos) brūkšnelinių sociologijų problemos

Vis didesni tradicinio sociologijos metodo sunkumai iš dalies pasireiškia kelių labai skirtingų brūkšnelinių sociologijų raidoje. Taip pat ir dėl taikomosios arba brūkšnelinės sociologijos tenka konstatuoti, kad ten išvystytos ir naudotos specifinės sąvokos

(pvz., gyvenimo ciklas, pagyvenusių žmonių pasitraukimas iš aktyvios veiklos, jaunimo subkultūra, nuklearinė šeima, miesto zonos ir t.t.) vis mažiau patenkinio dabartinių procesų aprašymo ar aiškinimo poreikius. Nesunku nurodyti priežastį. Brūkšnelinės sociologijas ypač skaudžiai paliečia grynai struktūriškai orientuotos sociologijos trūkumai. Kadangi neturime pakankamai bendro ir (pradžioje) abstraktaus specifinių reiškinių aiškinimo, brūkšnelinės sociologijos yra ypač jautrios jų teiginių impli-citiškų substancinių pagrindų pakitimams, nes jos pagrindinį dėmesį skiria savo reiškinių parafrizei vis naujomis sąvokomis.

Dėl to, kad teoriniai aiškinimai brūkšnelinėse sociologijose dažnai tinka vienam vieninteliui atvejui, jos yra ypač blogai pasirengusios anomalijoms. Išaiškėjus anomalijoms, tenka atmesti *visą* sąvoką ir pakeisti ją kita, kuri dažniausiai būna įvedama ad hoc. Priežastis: sąvokų galiojimo sąlygos būna neišeksplikuotos (arba apskritai nežinomos).

Pasekmė: brūkšnelinėms sociologijoms yra būdingas sąvokų ir koncepcijų eklektizmas bei inovacijos. Tos sąvokos gana gerai apibūdina daugelį reiškinių, bet iš esmės neturi aiškinamosios galios. Išaiškėjus anomalijoms ir stokojant teorinės perspektyvos, dažnai apsiribojama tuo, kad nuolatiniai sąlygų pasikeitimai kuo tiksliau užregistruojami ir aprašomi. Kokybinių ir kiekybinių metodų teorinis eklektizmas ir “pozityvizmas”, kurį galima pastebėti kai kuriose brūkšnelinėse sociologijose, tikriausiai yra reakcija į teorinių priemonių stoką. Be tokių priemonių naujus reiškinius galima tik įvardinti, interpretuoti arba “nupasakoti”, t.y. galų gale – tik aprašyti.

Aukščiau nušviesti procesai yra būdingi daugeliui brūkšnelinių sociologijų. Brūkšnelinėje sociologijoje ginčijamasi dėl to, ar vadinamosios naujosios socialinės nelygybės iš tiesų yra “naujos”, ar jos yra tiktai naujai atrastos, ar jos yra tos socialinės nelygybės dimensija, kuri pastaruoju metu įgyja didesnę svarbą, ar tik užmaskuota senosios socialinės nelygybės forma. Vargu ar surasime paaiškinimą, *kodėl* šios nelygybės formos egzistuoja būtent moderniose visuomenėse; tačiau aptiksime daugybę naujų sąvokų (plg. 1987 m. išleistą Gieseno ir Haferkampo rinktinę) ir konjunktūrą deskriptyvaus pobūdžio tyrimams gyvenimo stiliaus tema.

Rinkimų sociologijoje vis labiau abejojama, ar tinka aiškinti rinkėjų elgesį “individualizuotų” visuomeninių santykių sąlygomis lūžio teorija. Kadangi individų priklausomybės, lojalumai ir interesai vis labiau susikryžiuoja ir darosi vis mažiau patvarūs, vis mažiau galime tikėti, kad egzistuoja stabilios aplinkų

stabilizuotos lūžio struktūros, kurios ilgalaikėje perspektyvoje galėtų paaiškinti individualų elgesį. "Ekonominių" rinkėjų elgesio teorijų, kurios balsavimą supranta kaip individualiai racionalų, "maksimizuojantį naudą" veiksmą, receptija empiriniuose rinkimų tyrimuose gali būti reakcija į sociodemografinių kintamųjų aiškinamosios galios deficitą. Tie kintamieji buvo apytikriai elektorato interesų ir aplinkų vienareikšmiškos diferenciacijos indikatoriai, bet jų nebepakanka dėl didėjančio individų priklausomybių susikryžavimo. Struktūriniam individualaus elgesio nedeterminuotumui neprieštaruoja, kad agregate vis dėlto galima matyti palyginti stabilius rezultatus: atsitiktiniai procesai individualiame lygmenyje gali reikšti stabilius rezultatus agreguotame lygmenyje (kuo įsitikina kiekvienas turintis ištvermės azartinis lošėjas). Tačiau tai nebūtų sistemingas arba patenkinamas aiškinimas, kodėl stabilumas makrolygmenyje išlieka ir po lūžių bei aplinkų struktūrinio suirimo (žr. apie tai, pvz., [26]).

Šeimos sociologijoje susiduriama su problema, kad tradicinės šeimos formos (nuklearinė šeima, namų ūkis, santuoka, partnerystė) pasidarė įvairesnės ir sunkiau prognozuojamos tiek struktūros, tiek proceso aspektu. Naujos namų ūkio formos, skyrybų ir pakartotinių vedybų daugėjimas, iš to kylanti didesnė gyvenimo ciklo tipų įvairovė tiesiog priverčia pirmą kartą iškelti klausimus, kurie paprastai nėra laikomi problemiškais: kas gi iš tikrųjų "pririša" vieną asmenį prie kito? Kokių pagrindų yra pasidalijami vaidmenys santuokoje, šeimoje ir namų ūkyje? Kas iš tikrųjų konstituoja "galimybes" (pvz., rasti tam tikro amžiaus partnerį)? Visi net ir labai elegiški esė apie šiuos "naujus" procesus ir visi tokie įdomūs, pvz., (santuokinių ir nesantuokinių) partnerystė, gyvenamųjų bendrijų, vienišų tėvų ir motinų aprašymai (žr., pvz., [4; 5]) negali nusišlopinti to fakto, kad taip iš esmės ir nesužinome, kodėl šios formos dabar atsiranda ir kodėl veikėjai taip elgiasi. Įprastinė vaidmenų teorija jau ilgai neleidžia atsakyti į šiuos klausimus. Ar tai galima padaryti interpretacinės paradigmos priemonėmis, priklauso tarp kitko ir nuo to, ar šių pastangų rezultatas yra tik aprašymai ir interpretacijos, ar tai yra teoriniai aiškinimai.

Panašiu būdu su tikrai nauju reiškiniu susiduria jaunimo bei senatvės sociologai. Nebėra, pvz., tvirtai apibrėžtų jaunimo arba senų žmonių vaidmenų, taigi reikia taip ir teoriškai nagrinėti šį reiškinį: jauni ir seni žmonės (kaip ir visi kiti veikėjai) turi daug pasirinkimų.

Iš teiginio, kad struktūriniai apribojimai jau nebėra vienintelės jaunų ir senų žmonių veiklos de-

terminantės, pagaliau paaiškėja, kad ir ankstesni aiškinimai struktūromis ir vaidmenimis buvo tik specialus daug bendresnio aiškinimo būdo atvejis. O būtent, jis buvo individualių, tarpusavyje susijusių veikėjų pasirinkimo teorijos specialus atvejis. Kai tik – dėl struktūrinių priežasčių – pasirinkimo galimybių pagausėjo, paaiškėjo, kad ir veikla vaidmenų rėmuose buvo pasirenkama tam tikromis ypatingomis sąlygomis. Suirus struktūrų padiktuotiems vaidmenims, empirinių procesų nebegalima paaiškinti (vien) "vaidmenų teorija". Bet kuriuo atveju, naujos formulės aprašo pasikeitusias sąlygas: vaidmenys turi būti apibrėžti, tapatybės turi būti išsiderėtos, situacijos – interpretuotos, ir apskritai viskas yra sudėtingo subjektyvumo ir objektyvumo santykio klausimas. Jos primena apie iškilusią problemą. Tačiau tokios orientacinės hipotezės vis dėlto dar nėra teorinis aiškinimas.

Miesto sociologijoje vis labiau įsisąmoninama, kad socialinės ekologijos, nuoseklus miesto vystymosi, zonų ir kt. modeliai – visi buvo istorijos požiūriu ypatingų atvejų apibendrinimai ir kad galiausiai miesto raidos įvairovė yra tokia pat didelė, kaip ir socialinių procesų įvairovė. Socialinė ekologija gali būti pavyzdys, kokie pavojai gresia specialiajai disciplinai, neturinčiai teorijos, kai pasikeičia akivaizdžius reguliarumus pamatuojančios sąlygos: iširus stabiliems kaimynystės ryšiams, augant mobilumo galimybėms ir poreikiams, vis labiau komercializuojantis butų rinkai, kaimynystės kontekstai nuostoja būti sistemingai veiksmingi, ir nebėra galimybės miesto struktūras paaiškinti vieningu principu (žr. apie tai [19]).

Reikia paminėti ir migracijos sociologiją, kuri, kaip makrosociologinė teorija, nuo seno susidūrė su problema, kad žmones migruoti skatina ne vien visuminio socialinio produkto skirtumai skirtingose šalyse. Aiškinant realius migracijos srautus, būtina atsizvelgti į daugelį subjektyvių, su veikėjais susijusių faktorių.

Galiausiai reikia paminėti "naujųjų" socialinių sąjūdžių sociologiją, kurioje – panašiai kaip socialinės nelygybės sociologijoje – kilo ginčas, kas vis dėlto yra nauja šiuose naujuose socialiniuose sąjūdžiuose. Vis dėlto sutariama dėl to, kad šių socialinių sąjūdžių neįmanoma patenkinamai paaiškinti nusistovėjusių interesų ir aplinkų struktūrų kategorijomis. Sutariama ir dėl to, kad šie sąjūdžiai iš anksto – taip bent atrodo – neprognozuojamu būdu atsiranda, tam tikrą laiką išgyvena konjunktūrą ir po to tokiu pat neprognozuojamu būdu vėl suyra [25].

Galima reziumuoti: ir bendrosios sociologijos, ir

vadinamosios brūkšnelinės sociologijos požymiai ir reakcijos rodo, kad “senojo” sociologinio metodo sąvokos, koncepcijos ir daliniai aiškinimai dėl naujų (arba tik naujai pastebėtų) socialinių reiškinių aki-vaizdžiai pasiekė savo galimybių ribas.

Iš esmės, nėra svarbu, ar šios ribos jau visada egzistavo, ar jos tik paskutiniuoju metu išryškėjo kaip aptartų naujovių pasekmė. Toliau turėtų būti pagrįsta tezę, kad tos (senos arba naujos) grynai struktūralistiškai orientuotos sociologijos ribos tikrai verčia atsakyti tradicinės Durkheimo programos, bet vien tik Giddenso “Naujų taisyklių” nepakanka aiškinimui, kuris ir toliau išlieka sociologijos uždavinys.

5. Kas nėra aiškinimas

Pagrindinė šio darbo idėja yra ta, kad nurodytu materialių sąlygų galiojimas kur kas mažiau riboja “tikrą” aiškinančiąją sociologiją, nei tai yra klasikinės struktūrų sociologijos atveju. Giddensas šį ryšį su tam tikromis struktūrinėmis sąlygomis sugriovė, nurodydamas makroreiškinių šaknis gyvenimo pasaulyje. Tačiau kartu jis vienareikšmiškai atsisakė taisyklių aiškinamųjų pagrindų. Iš taisyklėje D-du pasiūlytos “*hermeneutic explication and mediation of divergent forms of life within descriptive metalanguages of social science*”^{*} ir “*explication of the production and reproduction of society as the accomplished outcome of human agency*”^{**} [20, 162] neįmanoma suvokti, kokiu gi tiksliai būdu turėtų būti galimas adekvatus socialinių procesų aiškinimas.

Bet kaipgi atrodo tokios aiškinančiosios sociologijos kontūrai? Kaip žinoma, metodologiniu požiūriu (adekvatų) socialinio reiškinio aiškinimą turime, kai galime tam tikrą specifinį faktą (tam tikrą kolektyvinį fenomeną kaip “eksplanandumą”) deduktiškai “išvesti” iš kitų dviejų aiškinamojo argumento sudedamųjų dalių: iš “bendro” dėsnio ir tam tikrų ribinių sąlygų, kuriomis dėsnis yra pritaikomas (apie aiškinimų logiką žr., pvz., [18; 37, 42] ir toliau).

Jau šių adekvataus aiškinimo sąlygų pagrindų yra lengva parodyti, kas nėra aiškinimai. Pvz., paprasti aprašymai nėra aiškinimai. Tiesa, aprašymai yra galimi tikrai ryšium su teorine sistema. Aiškinimai irgi nėra galimi be gerų aprašymų. Aprašymuose dažnai glūdi implicitinės nuorodos į aiškinamąjį argumentą (pvz., proceso “istorijos” aprašyme). Ir vis dėlto net pats detaliausias aprašymas negali transcendentuoti atskiro atvejo, kas yra būtina adekva-

čiam aiškinimui: aiškinimų prielaida *visada* yra nuoroda į bendrą sąryšio hipotezę, kuri pranoksta aprašytą atskirą atvejį.

Taip pat ir sąvokos, tipologijos, taksonomijos ir “idealūs tipai” nėra aiškinimas. Sąvokos iš anksto struktūrina dalykinę sritį, nukreipia dėmesį ir visą teorijos darybos procesą. Bet sąvokos nieko nepasako apie tai, ar jose įvardintos kategorijos yra empirinis faktas, ir tikrai neinformuoja apie tai, kokius bendrų ryšių pagrindų galima būtų laukti tam tikro reiškinio. Todėl, pvz., kolektyvų savaiminės organizacijos aiškinimas, įvedant “autopoezijos” (*Autopoesis*) sąvoką, geriausiu atveju gali būti laikomas pakartotiniu, konceptuali aprašymu, bet jokia būdu ne tokių procesų aiškinimu, netgi ne jo užuomazga.

Taip pat nėra aiškinimai paskutiniuoju metu tam tikrų kokybinių metodų kontekste pasiūlytos “diskursyvinės interpretacijos”, kurių objektas gali būti, pvz., interpretacijų sekos. Taip pat ir čia paprastai turime reikalą tik su aprašančiomis “interpretacijomis”, kurios ypatingos tuo, kad nuo alternatyvinių interpretacijų yra apdraudžiamos kolektyviniame procese, diskurse. Tik su viena išlyga tokios diskursyvinės interpretacijos galėtų paaiškinti, jeigu (veiksmų) interpretacijos eksplicitiškas objektas būtų tam tikri veikėjų motyvai ir situacinės aplinkybės, kurios būtų įkomponuotos į bendrą veiklos arba kalbos aktų teoriją (pvz., “protingos” veiklos ir kalbos teorijos pagrindų). Tačiau to ligi šiol nedaroma (bent jau sistemingu ir eksplicitišku pavidalu).

Pagaliau reikia pridurti, kad analogijos ir metaforos irgi nėra aiškinimai (pvz., organizmo metafora, funkcijos metafora, sistemos metafora, evoliucijos metafora, tinklo metafora, proceso metafora, tarpusavio priklausomybės metafora, figūracijos metafora ir t.t.). Metaforos ir analogijos kartais būna naudingos iliustracijos priemonės. Kartais jos palengvina intuityvų procesų supratimą. Tačiau jos gana dažnai paskatina pernelyg greitai atsakyti gilesnio problemos suvokimo. Be to, kai problema paaiškinta, jos nereikalingos netgi kaip iliustracinės priemonės.

Galiausiai taip pat ir vadinamosios orientacinės hipotezės nėra aiškinimai. Pavyzdžiui: visuomeninę būtį reikia suprasti kaip galios balansų figūracinį procesą, kaip struktūros ir kultūros tarpusavio priklausomybės pasekmę; atitinkami procesai yra situacijos apibrėžimų ir subjektų refleksyvaus elgesio situaciniuose pasirinkimuose rezultatas ir t.t. Tiesa, orientacinės hipotezės yra pakopos, kurios veda

* hermeneutinės diverguojančių gyvenimo formų eksplicacijos ir mediacijos deskriptyvinėse socialinio mokslo metakalbose (angl.) – Vert. pastaba.

** visuomenės kaip žmogiškosios veiklos padarinio produkcijos ir reprodukcijos eksplicacijos (angl.) – Vert. pastaba.

aiškinimų link. Giddenso "naujosios taisyklės" yra tokio tipo orientacinės hipotezės. Tam, kad jos būtų transformuotos į (išsamų) aiškinimą, reikia įdėti dar daug darbo, kurio mastą lengvai nuslepia terminologijos skambesys. Tokios orientacinės hipotezės tikrai gali suteikti vertingą pagalbą, sprendžiant problemą. Tačiau joms bet kuriuo atveju trūksta (mažų mažiausiai) vieno centrinio bet kokio aiškinimo elemento: eksplicitiško funkcinų priklausomybių nurodymo (pvz., *kodėl* veikėjai situacijose vienai alternatyvai teikia pirmenybę prieš kitą; *kodėl* veikėjai situaciją interpretuoja taip, o ne kitaip; *kodėl* ir kokių *mechanizmų* pagrindu "struktūra" tam tikru būdu įtakoja "kultūrą"; *kaip* būtent ir *kodėl* veikėjai savo veikloje reprodukuoja socialines struktūras ir t.t.).

Ir tikrai nėra aiškinimas neapibrėžtų asociacijų, išreikštų sociologiniais terminais, junginys, – net jeigu jos praturtintos įdomiais pavyzdžiais, kurie daro sistemingo intuicijos pagrindimo išpūdį, nors to iš tikrųjų negali padaryti (tai išpūdingai kritikavo Durkheimas savo įžangoje "Savižudybei", laikydamas nepakenčiamu daugelio "sociologų" įpročiu; žr. [14, 17] ir toliau).

Kas gi tada sudaro aiškinančiąją sociologiją, kuriai svetimos tiek Durkheimio taisyklių ribos, tiek Giddenso "Naujųjų taisyklių" trūkumai (būtent, kad jos yra tik orientacinės hipotezės)?

6. Aiškinančiosios sociologijos kontūrai ir pagrindiniai elementai

Aiškinančiosios sociologijos, kuri bent jau savo programoje galėtų išvengti aukščiau nurodytų sunkumų, pagrindinė struktūra pradeda pamažu išsiskristalizuoti (žr., pvz., [28; 8]; žr. taip pat trumpą jos charakteristiką: [44]). Tam *pirmiausiai* reikia nurodyti pakankamai *bendrą* kolektyvinių reiškinių aiškinimo *nomologinį branduolį*. Šito branduolio ieškoma veiklos dėsnų, į kurių premisas įeina veikėjų ketinimai ir subjektyvios žinojimo struktūros, lygmenyje. *Antra*, su šiuo branduoliu reikia išvesti *struktūrų poveikį veiklai* (įskaitant empirinę atitinkamos veiklos teorijos terminų interpretaciją). Ir *trečia*, pagaliau yra būtina iš daugiau ar mažiau sudėtingo jau paaiškintų veiksmų pasekmių *agregavimo* išvesti dominantį kolektyvinį reiškinį, panaudojant papildomą empirinę ir analitinę informaciją.

Negalėdami čia detaliau aptarti galimų alternatyvų, esamų problemų ir pritaikymo sunkumų, vis dėlto galime teigti, kad reikalaujamo (universalus) visų socialinių reiškinių aiškinimo *nomologinio branduolio* turime ieškoti žmogiškųjų veikėjų *veiklos*

teorijoje. Tokia bendroji teorija pateikia "mechanizmą", kuris gali paaiškinti socialinių procesų dinamiką; tačiau šis mechanizmas turi būti sistemingai susietas su struktūrinėmis *sąlygomis ir pasekmėmis*. Kitais žodžiais: (dominančio sociologinio eksplanandumo) eksplanansas, kurį anksčiau sudarydavo tik vienas "struktūrinis dėsnis", suskaidomas į *tris* skirtingas aiškinimo problemas: į struktūrų "poveikio" veikėjams aiškinimą, veikėjų veiklos aiškinimą (jos lokalizacijos struktūrose pagrindu) ir atskirų veiksmų agregavimą į mus dominantį kolektyvinį reiškinį. Šias *tris* aiškinimo problemas vadinsime *situacijos logika, selekcijos logika ir agregavimo logika*.

Spręsdami situacijos logikos problemą, turime vengti aprioriškai ir fiksuotai apibrėžtas struktūras tvirtai susieti su tam tikromis subjektyviomis veikėjų būsenomis. Būtent čia, šiame fiksuotame ryšyje, ligi šiol glūdėjo sociologinių aiškinimų neišsamumo problemos branduolys. Šios problemos sprendimas techniškai reiškia, kad ribinės sąlygos, kurių reikia konkrečios veiklos aiškinimui, kiekvienu atskiru atveju turi būti specifikuotos empiriškai. Tai darant reikia nurodyti, kokiems struktūriniais kontekstams faktiškai *priklauso* tam tikras veikėjas (arba tam tikras veikėjų kolektyvas) ir kokių būdu veikėjai *suvokia*, "interpretuoja" ir *vertina* priklausomybę struktūriniais kontekstams. Iš šių "struktūrinių" ribinių sąlygų (kartu su informacija apie atitinkamas interpretacijas, percepcijas ir vertinimus) galima (kartu su aukščiau nurodyta veiklos teorija) numatyti ir paaiškinti individualaus veikėjo veiklą. Šios aiškinimo dalies rezultatas toliau bus vadinamas (kartu su [28]) "individualiu efektu". Su ja susieta aiškinimo problema bus dar vadinama *koordinacijos problema*. Šiuo požiūriu, įprastiniai struktūriniai aiškinimai arba "situacijos analizės" yra šios koordinacijos problemos arba situacijos logikos klausimo implicitiškai sprendimai.

Vien tik situacijos logika veiklos paaiškinti neįmanoma. Šios veiklos *selekcijos logikos* problemos sprendimas remiasi prielaida, kad žmogiškieji veikėjai suvokia išorinius ("objektyvius") situacijos požymius, vertina juos savo patirties pagrindu ("subjektyviai") ir, remdamiesi tam tikrų pasekmių vertinimais, pasirenka veiksmus, kurių laukiamoji vertė (bendrai paėmus) yra didesnė už kiekvienos kitos alternatyvos laukiamąją vertę. Į šiuos vertinimus ir lūkesčius gali įeiti visiškai skirtingi elementai; juose pritaikomos "kasdienės teorijos" gali būti ideologijų, pasaulėvaizdžių, "kultūrinės sistemos", "veikėjų fikcijų" apie socialines posistemas ir kt. dalys. Preferencijų sistemos gali inkorporuoti kitų

asmenų preferencijas (arba ne), jos gali remtis “internalizacija” (arba ne). Darome prielaidą (remdamiesi daugybe konverguojančių nurodymų iš įvairių socialinių disciplinų; žr., pvz., [7, 32 – 53]), kad šis veiklos principas yra pakankamai universalus, kad jo pagrindu būtų galima analizuoti reiškinius ir tolimoje praeityje, ir numatomoje ateityje. Mažų mažiausiai galima teigti tiek: šis nomologinis branduolys yra bendresnis negu bet koks šiuo metu žinomas “struktūrinis dėsnis”.

Aukščiau jau buvo nurodyta, kad, norint išvengti orientacinių hipotezių trūkumų, būtina eksplicitiškai pavidalu pateikti funkcinių priklausomybių teorijos aiškinamąjį branduolį. Siūlomoje veiklos teorijoje šiam branduoliui priklauso, pirma, veikėjų motyvai bei žinios arba veikėjų suvokti ir subjektyviai įvertinti situacijos elementai ir, antra, pagal tam tikrą pasirinkimo principą pasirinktas veiksmas. Šioje vietoje, nesigilindamas į šio mikroteorinio požiūrio detales, nurodysiu, kad pagrindinius šio teorinio branduolio principus taikė, atrodytų, skirtingi sociologijos klasikai – Weberis, Parsonsas ir Schütz. Weberio atveju to nereikia toliau specialiai įrodinėti (žr. [41, 1 – 14]). Daugiau ar mažiau eksplicitiškai jau parodyta, kad Parsonso veiksmo sąvoką (žr. visų pirma [33, 3 – 29]) galima suderinti su pateiktu teoriniu modeliu, ir to šioje vietoje nebereikia įrodinėti (žr., pvz., [40, 186] ir toliau).

Šiame kontekste įdomu pažymėti, kad Alfredas Schütz, kurį daug kas laiko interpretacinės paradigmos įkūrėju, pasiūlė veiksmo teoriją, kuri daug kur yra lygiagreti Weberio, Parsonso ir aukščiau pateiktam teoriniam modeliui. Schütz visų pirma domėjosi kasdienės veiklos racionalumo ir visapusiško (pvz., “mokslinio”) racionalumo skirtumais. Kasdienio racionalizmo ypatumu Schütz laikė tai, kad žmonių žinios apie jų aplinkos struktūrą susilaukia taip, kad, didėjant gyvenimo sričių irelevantiškumui bei nuotoliui, mažėja individualizuojantis žinojimo tikslumas ir didėja klasifikacinių tipizacijų lyginamasis svoris. Schütz teigia, kad žmonės kasdienybės pasaulyje visada veikia, iš savo subjektyvios pozicijos orientuodamiesi į jiems duotas tipizacijas. Šitas tipizacijas galima lengvai rekonstruoti kaip hipotezių apie stimulų ir lūkesčių ryšius kompleksus. Ir vis dėlto racionalus pasirinkimas palieka veiklos principu. Nors žmonės kasdieniame gyvenime paprastai nepasiekia visiško ir objektyvaus “žinojimo racionalumo” (pvz., vertinant išoriniu, moksliniu požiūriu), “pats pasirinkimas yra racionalus, jeigu veikėjas iš jam pasiekiamų priemonių pasirenka tą, kuri labiausiai tinka jo tikslui rea-

lizuoti” [38, 39]. Kartu Schütz neginčija veiklos racionalumo, bet tik pabrėžia, kad veiksmas yra pasirenkamas subjektyvių parametrų pagrindu (įskaitant informacijos apdorojimo ir kalkuliacijos laiko apribojimus). Ir būtent tai priklauso aukščiau pavaizduotos bendrosios veiksmo teorijos struktūrinių aiškinimų mikroteoriniam branduoliui.

Rezultatas: skirtingi šaltiniai – neobiheviaristinė elgesio teorija, statistinė ir ekonominė sprendimų teorija, Weberio, Parsonso ir Schütz veiklos teorija – konverguoja mikroteoriniame branduolyje, kuris jau susilaukė didelio dėmesio pačiose įvairiausiose koncepcijose ir labai skirtinguose taikymo kontekstuose. Šitas branduolys galėtų susisteminti taip pat ir Giddenso orientacines hipotezes.

Trečioji kolektyvinių procesų aiškinimo probleminė sritis – *agregavimo logikos* klausimo sprendimas – yra socialinės realybės prigimties “dualizmo” pasekmė. Tas dualizmas kyla visų pirma iš tos aplinkybės, kad kolektyvinės veiksmų *pasekmės* paprastai nepriklauso nuo individualių veiksmo intencijų. Tokiu būdu socialiniuose procesuose ir atsiranda gerai žinomi emergentiniai efektai, paradoksai, prieštaravimai, neplanuoti rezultatai. Tačiau dėl to iškyla būtinumas, paaiškinus veikėjų veiklą (kaip tam tikrų struktūrinių konsteliacijų pasekmę), *atskiru* aiškinamuoju argumentu išvesti veikėjų veikloje naujai konstituotas struktūras. Tai yra: suprasti struktūras kaip individualių veikėjų “sukurtus” reiškinius. Daugumoje atvejų toks išvedimas nėra galimas paprastai (adityviai) agreguojant individualius veiksmus. Dažnai reikia papildomos informacijos ir analitinių argumentų (pvz., apie difuzijos procesus arba balsavimo taisykles).

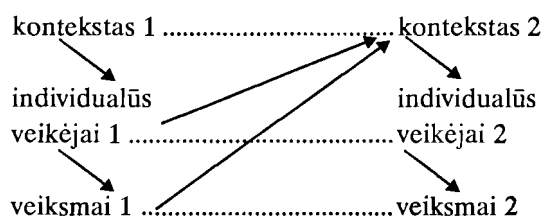
Šią mintį paaiškinsiu paprastu pavyzdžiu iš rinkimų sociologijos: grynai proporcinės rinkimų sistemos atveju vietų parlamente pasidalijimą (kai pasidalijimo sistema nustatyta) galima labai sklandžiai išvesti iš paprastos individualių balsavimo veiksmų sudėties. Bet jeigu reikia įvesti papildomą (empirinę, čia toliau nenagrinėjamą) agregavimo taisyklę 5-i sąlygos pavidalu, kolektyvinis rezultatas nustoja būti paprastas adityvus atskirų individualių veiksmų rezultatas. Tačiau iš tos sąlygos (kaip “transformacijos taisyklės”, Lindenbergo ir Wipplerio terminais) galima deduktiškai išvesti atitinkamą vietų pasidalijimą.

Ši agregavimo problema reikalaujamam kolektyvinių reiškinių aiškinimui dažniausiai iškelia labai didelius empirinius ir analitinius reikalavimus. Ji dar vadinama (Lindenbergo ir Wipplerio terminais) *transformacijos problema*. Įprastiniuose struktūri-

niuose aiškinimuose ši problema geriausiai atveju išsprendžiama implicitiškai. Elgesio ir interakcionistinė teorijos jos netgi nepastebėjo (ir todėl paliko visai atvirą). Taip pat ir Giddenso "Naujose taisyklėse" ją galima atrasti tik kaip metaforą problemos, kurią dar reikia išspręsti.

Šio aiškinimo pagrindinę schemą galima išsifruoti labai paprastu būdu. Pradedame struktūrine konsteliacija (laiko momentu 1), kurią sudaro individualių veikėjų situacinės "ribinės sąlygos" individualių veikėjų percepcijoms ir vertinimams šiuo laiko momentu. Jomis drauge su veiklos teorija galima paaiškinti individualius veikėjų veiksmus. Po to iš šių individualių veiksmų (su sąlyga, kad tam tikros asmeninės veikėjų dispozicijos arba struktūrinės duotys kon-

1 p a v. *Ryšių tarp kontekstų, veikėjų ir veiksmų schema*

tekstų lygmenyje egzistuoja ir toliau) – dažniausiai drauge su specifinėmis transformacijos taisyklėmis – yra galima išvesti tam tikrą struktūrinę pasekmę vėlesniu laiko momentu (kontekstas 2), kuri vėlgi yra reikšminga individualiems veikėjams ir jų veiksmams.

Šitaip galima ne tik paaiškinti socialinių struktūrų egzistavimą, atsiradimą ir kaitą, bet ir parodyti, *kokiu būdu mikrolygmuo tokiose struktūrose visada atlieka tarpininko vaidmenį*. Svarbiausias pranašumas yra metodologinis: gauname aiškinimą, adekvatų visais atžvilgiais (jeigu tik pavyksta gauti atitinkamą empirinę informaciją).

Schema neatsitiktinai yra kai kuo panaši į Lindbergo ir Wipplerio mikro-makro problemos konceptualizaciją [28], Hernes procesų aiškinimus [22], Boudono, o paskutiniu metu taip pat ir Colemano tarpusavio priklausomybės modelius [8; 10]. Jie visi vadovaujasi struktūralistinio individualizmo metodologija ir pasiūlė sprendimus, kurie panašūs net detalėmis. Metodologiniu požiūriu, čia turime reikalą su vadinamaisiais genetiniais aiškinimais (plg. [39, 406] ir toliau; [18, 143] ir toliau), kuriuose net ir labai individualios bei ateičiai atviros įvykių sekos gali būti modeliuojamos, panaudojant

bendrus dėsnius ir ypatingas išorines arba paties proceso sukurtas endogeniškas sąlygas. Kadangi susiduriame su iš esmės identiškais, nors ir variabiliais vienetais, grįžtamojo ryšio procesus galima modeliuoti taip pat kaip ir sekas, osciliacijas, pastiprinimus ir susilpninimus, pasikartojančius ir vienkartinus, nekryptingus ir kryptingus vystymosi procesus. Kitais žodžiais: siūlomas požiūris leidžia net ir labai "individualizuotus" reiškinius modeliuoti taip, kad gali būti išvesti prognozuojami rezultatai (taip pat fenomenai: "dialektika", autonomiškas dėsningumas ir nenumatytos tikslingų veiksmų pasekmės).

Schema įgalina labai vaizdžiai apibūdinti tris svarbiausias teorinės argumentacijos socialiniuose moksluose klaidas. Tam tikros struktūros (kontekste 2) požymių aiškinimas vien kitos struktūros (kontekste 1) savybėmis gali būti pavadintas *kolektivistine klaida* (a). Ją daro tie, kurie mano, kad egzistuoja kažkokie ypatingi makrosociologiniai dėsniai, kurių dėka struktūros galėtų kisti nepriklausomai nuo veikėjų. Šią klaidą daro visos teorijos, teigiančios "socialinių sistemų" nepriklausomybę nuo "psichinių sistemų individualumo". *Psichologinė klaida* (b) būtų padaryta ten, kur veikėjų subjektyvios būsenos tam tikru laiko momentu būtų aiškinamos jų individualiomis dispozicijomis ankstesniais laiko momentais, o ne kaip netiesioginė situacijos faktų pasekmė, tarpininkų vaidmenį atliekant veiksmams ir patiems veikėjams. Pagaliau, *autopoetinė klaida* (c) vadinsime prielaidą, kad veiksmams kyla ne iš veikėjų, – tarpinių grandžių vaidmenį atliekant kontekstams, individualiems požymiams ir ankstesnei veiklai, – bet kad veiksmams tam tikru mastu kyla iš pačių veiksmų (akivaizdu, kad taip mano Luhmannas; žr. [30, 228] ir toliau).

Pagrindinis siūlomo požiūrio privalumas yra ne tik jo vienareikšmiška aiškinamoji orientacija. Jis kintančiu pasaulio elementu laiko *ribines sąlygas*, o ne teorinį nomologinės hipotezės branduolį. Kitaip sakant: istoriškai arba struktūriškai kintančiu laikomas ne pamatinis bendrasis teorinis *branduolys* (čia: veiklos teorija), bet situacinės sąlygos, iš kurių sykiu su teoriniu branduoliu gali būti išvesti aiškinantys argumentai. Taigi iš principo yra galima priimti visiškai kitas (negu dabar žinomos) ribines sąlygas ir suformuluoti sistemingas prognozes taip pat ir toms sąlygoms, kurių ligi šiol nebuvo arba apie kurias dar nieko nebuvo žinoma.

Tai būtent ir yra situacija, su kuria sociologija, kaip mokslas, nuolat susiduria: visą laiką keičiasi veiklos sąlygos (ir, skirtingai nuo daugelio gamtos

mokslų, dar ir tokiu būdu, kad tas sąlygas dažnai tenka laikyti visiškai naujomis). Ir tuo pat metu yra tikimasi, kad veikėjų veikla pasikeitusiomis sąlygomis gali būti numatyta. Būtent tai įgalina padaryti aukščiau išdėstytas požiūris: situacinių sąlygų pakitimai reiškia tik ribinių sąlygų variaciją, aiškinimo *nomologiniam branduoliui* išlikus be pakitimų. Žinant konkrečias ribines sąlygas bei konkretų *nomologinį branduolį*, galima formuluoti sistemingas prognozes. Šios galimybės neturi sociologija, kurios metodas yra glaudžiai sieti tam tikras struktūras su kitomis struktūromis. Kaip pasekmė, struktūroms pakitus, *visas* „aiškinamasis“ branduolys yra nebepritaikomas (kai tai atsitinka, pernelyg greitai ir be reikiamo pagrindo konstatuojama, kad įvyko „mokslinė revoliucija“, o sociologija yra daugiaparaadigminis mokslas).

7. Sociologinio metodo „naujos taisyklės“?

Durkheimo „taisyklių“ įtikinamumas nebuvo atsitiktinis, jį užtikrino socialinių struktūrų, kurias turėtume aprašyti segmentinės, o ne funkcinės diferenciacijos terminais, fonas. Vienareikšmės ir stabilios priklausomybės aiškiai atribotoms interesų struktūroms ir kultūrinėms aplinkoms buvo „liejimo formos“, į kurias be ypatingų variacijų turėjo įsikomponuoti individų veikla. Tokiu atveju veikla ir jos kolektyvinės pasekmės tampa tiesiogiai paaiškinamos priklausomybe šioms kategorijoms. „Individualistinis“ sociologijos pagrindimas atrodo tada nereikalingas ar net dezorientuojantis: kur veiklos apribojimai yra pakankamai siauri, „individualiai“ variacijai vietos nebelineka; kur *situacijos* logika yra vienareikšmė ir stabili, veikėjų *psichologika* yra įdomi tik sociologiškai bereikšmėse individualių gyvenimo pasaulių idiosinkrazijose.

Giddensas „Naujosiose taisyklėse“ drauge su kitais panašiai argumentuojančiais autoriais akcentuoja, priešingai, subjektyvų, aktyvų, intencionalų, kūrybišką, „hermeneutinį“ socialinių procesų pagrindą. Kaip buvo parodyta aukščiau, irgi neatsitiktinai: išryškėjus segmentinės diferenciacijos industrinėse visuomenėse nunykimo tendencijai (ją aprašo individualizacijos tezė), Durkheimo „liejimo formos“ praranda savo tvirtumą. Ten, kur auga pasiinkimo galimybės, išlikę veiklos apribojimai neleidžia nieko tiksliai numatyti. Tai neįmanoma padaryti ir tada, kai veiklos pasekmės darosi netikros arba prieštaringos. Priežasčių yra daug, ir su jomis kiekvienas kasdien susiduriame: vaidmenų konfliktai, statusų prieštaravimai, situacinė moralė, au-

gantis spaudimas „save kontroliuoti“ („Self-Monitoring“) ir t.t. Visa tai yra socialinių sferų susikryžavimo, regioninio ir socialinio mobilumo, biografijų destandartizacijos ir tradicinių kasdienybės receptų suirimo pasekmės. Tad „naujosios taisyklės“ pamatuoja sociologinį metodą individualiais ir subjektyviais socialinių procesų konstitucijos elementais: todėl, kad, kaip atrodo, vis mažėjo objektyvių „liejimo formų“.

Toks pat kryptingumas būdingas ir metodinėms šio proceso pasekmėms. Kiekybinis metodas reaguoja multivariaciniais kauzaliniais modeliais ir sudėtingesnėmis pagalbinėmis teorijomis teoriniams konstruktsams matuoti. Vis daugiau įtikinamumo ir populiarumo įgyja giluminiai interviu, naratyvinis biografijų tyrimas, atskirų atvejų analizė ir sociologija, kaip „natūralaus gyvenimo pasaulio hermeneutika“ (ir visa tai vyksta ne vien dėl to, kad šios naujovės vysto humanitarines sociologijos tradicijas). Gerai žinomos yra ir teorinės sociologijos reakcijos: žlugo funkcionalizmas ir greitai atsirado daug naujų žodžių makrosociologiniams procesams aprašyti. Tais žodžiais problema yra kaskart vis naujai įvardijama, bet neišsprendžiama. Pagaliau reikia paminėti „mikrosociologinę revoliuciją“ interpretacinės paradigmos ir kitų subjektyvistinių variantų pavidalu. Giddenso „Naujosios taisyklės“ tėra tik vienas ryškus jų atvejis.

Aiškinančiosios sociologijos tikslų požiūriu, patenkinamos nebuvo nei senosios, nei naujosios sociologinio metodo taisyklės. Durkheimo programa aiškinimui reikalingą *nomologinį branduolį* postulavo makrodėsnų lygmenyje. Šie dėsniai išnyksta – o su jais ir senosios taisyklės – suirus segmentinėms struktūroms ir aplinkoms. Nors Giddenso „naujosios taisyklės“ formuluoja problemą, jos nenurodo sąlygų, kurios dabar yra reikalingos adekvatiems struktūriniais sociologiniams aiškinimams. *Nomologinis branduolys* nėra įvardijamas arba netgi atmetamas. Ignoruojama ar net visai nepastebima agregavimo problema. Tad iš tiesų turime ne ką daugiau už pasisakymą hermeneutinės „gyvenimo pasaulių“ analizės naudai, kuri ignoruoja svarbiausias sociologijos problemines sritis – socialinę nelygybę, tarpusavio priklausomybių spąstus ir autodinamiškų procesų paradoksus.

Kartu paaiškėja, kodėl nei senos, nei naujos sociologinio metodo taisyklės negali būti patenkinamas metodologinis pagrindas: senosios taisyklės sociologinių aiškinimų *nomologinį branduolį* lokalizavo istoriškai laikinoje vietoje; naujosios taisyklės visai neturi tokio branduolio ir apriboja sociologinį metodą kokybinio veikėjų gyvenimo mikropasaulių aprašymu.

Aukščiau aprašytas socialinių procesų aiškinimo modelis turėtų išvengti abiejų trūkumų. Būtent todėl jame, viena vertus, įvestas ir panaudotas kiek galima universalesnis nomologinis branduolys: veiklos teorija, kuri nėra susaistyta specifinių istorinių institucinių sąlygų, bet gali šias sąlygas, kaip kintamus elementus, inkorporuoti į savo premisas. Iš kitos pusės, buvo nurodytos loginės ir empirinės sąlygos, kurios įgalina išvesti kolektyvinius faktus individualių efektų pagrindu. Šiame modelyje struktūros suprantamos jau ne tik kaip liejimo formos, bet kaip tam tikromis aplinkybėmis labai smarkiai individualiai varijuojančios veiklos galimybės bei jos barjerai. Be to, šios galimybės modeliuojamos kaip subjektyviai ir simboliškai reprezentuotos. Struktūrų atsiradimas irgi eksplicitiškai aiškinamas kaip individualios veiklos pasekmė. Tačiau tam panaudojamas ne paprastas linijinis adityvus agregavimas, bet įterpiamos ypatingos individualių efektų transformacijos į apibrėžtus kolektyvinius faktus taisyklės.

Tai nėra nei vien hermeneutiškai subjektyvi gyvenimo pasaulių analizė, nei vien tik orientacinės hipotezės apie tai, kaip iš veiklos atsiranda struktūros. Tuo pat metu turi būti išlaikyti ir senųjų, ir naujųjų taisyklių privalumai: analitinė-nomologinė Durkheimo sociologijos orientacija bei idėja, kad ir individualizuotų struktūrų priverčiamoji galia gali būti labai gerai juntama. Turi išlikti ir dėmesys socialinės veiklos subjektyvacijai, ko teisėtai primygtinai reikalauja Giddenso taisyklės.

Abiejų aspektų – nomologinio struktūrinių procesų modeliavimo ir "hermeneutinės" prasmingos veiklos analizės – suvienijimas dar dažnai laikomas neįmanomu: veiklą esą galima tik suprasti, bet ne paaiškinti; hermeneutinės analizės negalinčios būti

integruotos į socialinių sistemų spaudimo bei autodinamikos tyrimą; iš orientuotų į veikėją teorijų esą išslysta struktūros bei neplanuoti procesai ir kt. Modelis taip pat turėtų schematiškai išryškinti, kad subjektyvacija ir nomologinis aiškinimas, orientuota į veikėją teorija ir priverstinių situacinių apribojimų analizė, mikroanalizė ir makroteorija, kiekybiniai ir kokybiniai metodai nėra nesuderinami. Nei vien tik mikro- arba makroanalizė, nei vien hermeneutinė veikėjų subjektyvių pasaulių rekonstrukcija, nei vien "institucinė analizė", nei vien tik "gyvenimo pasaulio" ar vien tik "sistemų" teorija nėra pakankamos aiškinimui. Tam nepakanka ir vien tik programinio reikalavimo atsižvelgti ir į mikro-, ir į makrolygmenį.

Tad mūsų samprotavimai užsibaigia sociologinio metodo taisyklių, kurių kombinacija iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti neįprastai*, elementais; detalus veikėjų priklausomybės subjektyviai ir simboliškai įtarpintoms struktūroms aprašymas: šios priklausomybės modeliavimas nomologinėje veiklos teorijoje (kaip viso aiškinimo branduolys); detalus atvaizdavimas formalių ir neformalių taisyklių, kurios kolektyve tam tikrus veiklos rezultatus paverčia kolektyvinėmis pasekmėmis; veikėjų tarpusavio priklausomybių nenumatytų pasekmių arba jų veiksmų neplanuotų pasekmių analizė. Trumpai: idealiai tipizuojančio modeliavimo, nomologinio aiškinimo, detalios "kokybinės" analizės ir aprašymo kombinacija (taip pat – savaime suprantama – nepriklausomi ir sistemingi teorinių hipotezių patikrinimai).

Nebūtų labai svarbu (ir būtų visiškai priimtina), jeigu kartu būtų peržengtos uoliai saugomos suprantančiosios ir aiškinančiosios sociologijos ribos ir jeigu su šiomis taisyklėmis negalėtų savęs identifikuoti nei senojo, nei "naujojo" sociologinio metodo šalininkai.

Vertė Zenonas Norkus

Literatūra

1. Alexander Jeffrey C. The New Theoretical Movement. In: Neil J. Smelser (Hg). *Handbook of Sociology*, Newbury Park u.a. 1988, p. 77 - 101.
2. Alexander Jeffrey C. und Bernhard Giesen. From Reduction to Linkage: The Long View of the Micro Debate. In: Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Richard Münch und Neil J. Smelser (Hg). *The Micro-Macro Link*, Berkeley - Los Angeles - London, 1987, p. 1 - 42.
3. Beck Ulrich. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986.
4. Beck-Gernsheim Elisabeth. Vom "Dasein für andere" zum Anspruch auf ein Stück "eigenes Leben": Individualisierungsprozesse im weiblichen Lebenszusammenhang. - *Soziale Welt*, 34, 1983, s. 308 - 340.
5. Beck-Gernsheim Elisabeth. Von der Liebe zur Beziehung? Veränderungen im Verhältnis von Mann und Frau in der individualisierten Gesellschaft. - *Soziale Welt, Sonderband 4*, 1986, s. 209 - 233.

* Tiek neįprastai, kad dėstomos koncepcijos kritikai, visiškai nesuprasdami jos tikslų ir detalių, gali teigti, kad ji panaikina sociologiją, dar daugiau: panaikina analitiškai-nomologiškai orientuotą sociologiją (žr. [12, 6] ir toliau). Turėtų būti aišku, kad tai sunkus nesusipratimas.

6. Blumer Herbert. Society as Social Interaction. In: Arnold M. Rose (Hg). *Human Behavior and Social Processes. An Interactionist Approach*, London, 1962, p. 179 - 192.
7. Bohnen Alfred. *Individualismus und Gesellschaftstheorie*, Tübingen, 1975.
8. Boudon Raymond. *Die Logik des gesellschaftlichen Handelns. Eine Einführung in die soziologische Denk- und Arbeitsweise*, Darmstadt und Neuwied, 1980.
9. Boudon Raymond. Individual Action and Social Change: A No-Theory of Social Change. – *British Journal of Sociology*, 34, 1983, p. 1 - 18.
10. Coleman James. Social Theory, Social Research, and the Theory of Action. – *American Journal of Sociology*, 91, 1986, p. 1309 - 1335.
11. Collins Randall. On the Microfoundations of Macrosociology. – *American Journal of Sociology*, 86, 1981, p. 984 - 1014.
12. Dahrendorf Ralf. Einführung in die Soziologie. – *Soziale Welt*, 40, 1989, s. 2 - 10.
13. Druwe Ulrich. "Selbstorganisation" in den Sozialwissenschaften. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, 40, 1988, s. 762 - 775.
14. Durkheim Emile. *Der Selbstmord*, Berlin, 1973.
15. Durkheim Emile. *Die Regeln der soziologischen Methode*, Neuwied und Berlin, 1976.
16. Elias Norbert. *Was ist Soziologie?* München, 1970.
17. Esser Hartmut. Methodologische Konsequenzen gesellschaftlicher Differenzierung. – *Zeitschrift für Soziologie*, 8, 1979, s. 14 - 27.
18. Esser Hartmut, Klaus Klenovits und Helmut Zehnpfennig. *Wissenschaftstheorie I: Grundlagen und Analytische Wissenschaftstheorie*, Stuttgart, 1977.
19. Friedrichs Jürgen (Hg). *Soziologische Stadtforschung*, Sonderheft 29. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Opladen, 1988.
20. Giddens Anthony. *New Rules of Sociological Methodology. A Positive Critique of Interpretative Sociology*, London, 1976.
21. Giesen Bernhard und Hans Haferkamp (Hg). *Soziologie der sozialen Ungleichheit*, Opladen, 1987.
22. Hernes Gudmund. Structural Change in Social Processes. – *American Journal of Sociology*, 82, 1977, p. 513 - 547.
23. Homans George C. Bringing Men Back. – *American Sociological Review*, 29, 1964, p. 809 - 818.
24. Huber Josef. Soziale Bewegungen. – *Zeitschrift für Soziologie*, 17, 1988, s. 424 - 435.
25. Japp Klaus P. Selbsterzeugung oder Fremdverschulden. Thesen zum Rationalismus in den Theorien sozialer Bewegungen. – *Soziale Welt*, 35, 1984, s. 313 - 329.
26. Kasse Max. Das Mikro-Makro-Puzzle der empirischen Sozialforschung. Anmerkungen zum Problem der Aggregatsstabilität bei individueller Instabilität bei Panel-Befragungen. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 38, 1986, s. 209 - 222.
27. Lepsius M. Rainer. Parteiensystem und Sozialstruktur: Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft. In: Gerhard A. Ritter (Hg). *Deutsche Parteien vor 1918*, Köln, 1973, s. 56 - 80.
28. Lindenberg Siegwart und Reinhard Wippler. Theorienvergleich: Elemente der Rekonstruktion. In: Karl-Otto Hondrich und Joachim Matthes (Hg). *Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften*, Darmstadt und Neuwied, 1978, s. 219 - 231.
29. Luhmann Niklas. *Legitimation durch Verfahren*, 2. Aufl., Darmstadt und Neuwied, 1975.
30. Luhmann Niklas. *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt, 1984.
31. Mayntz Renate. Funktionale Teilsysteme in der Theorie Sozialer Differenzierung. In: R. Mayntz, B. Rosewitz, U. Schimank und R. Stichweh. *Differenzierung und Verselbständigung. Zur Entwicklung gesellschaftlicher Teilsysteme*, 1988, s. 11 - 44.
32. Mayntz Renate. Über den begrenzten Nutzen methodologischer Regeln in der Sozialforschung. – *Soziale Welt*, Sonderband 3, 1985, s. 65 - 77.
33. Parsons Talcott, u.a. Some Fundamental Categories of the Theory of Action: A General Statement. In: Talcott Parsons und Edward A. Shils (Hg). *Toward a General Theory of Action*, Cambridge / Mass., 1962, p. 3 - 39.
34. Popper Karl R. *Das Elend des Historizismus*, 4. Aufl., Tübingen, 1974.
35. Schimank Uwe. Der mangelnde Akteurbezug systemtheoretischer Erklärungen gesellschaftlicher Differenzierung – Ein Diskussionsvorschlag. – *Zeitschrift für Soziologie*, 14, 1985, s. 421 - 434.
36. Schimank Uwe. Gesellschaftliche Teilsysteme als Akteurfiktionen. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 40, 1988, s. 619 - 639.
37. Schnell Rainer, Paul B. Hill und Elke Esser. *Methoden der empirischen Sozialforschung*, München, 1988.
38. Schütz Alfred. Das Problem der Rationalität in der sozialen Welt. In: Alfred Schütz. *Gesammelte Aufsätze, Band 2: Studien zur soziologischen Theorie*, Den Haag, 1972, s. 22 - 50.
39. Stegmüller Wolfgang. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie. Band 1: Erklärung, Begründung, Kausalität*, 2. verb. Aufl., Berlin - Heidelberg - New York, 1983.
40. Vanberg Viktor. *Die zwei Soziologien. Individualismus und Kollektivismus in der Sozialtheorie*, Tübingen, 1975.
41. Weber Max. *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1972.
42. Weidlich Wolfgang und Günter Haag. *Concepts and Models of a Quantitative Sociology. The Dynamics of Interacting Populations*, Berlin, 1983.
43. Wilson Thomas. Concepts of Interaction and Forms of Sociological Explanation. – *American Sociological Review*, 53, 1970, p. 697 - 710.
44. Wippler Reinhard und Siegwart Lindenberg. Collective Phenomena and Rational Choice. In: Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Richard Münch und Neil. J. Smelser (Hg). *The Micro-Macro Link*, Berkeley / Los Angeles / London, 1987, p. 135 - 152.